

Jan Wiarda: geëngageerd, dwars en loyaal

Gus Meershoek is lector Politiegeschiedenis aan de Politie-academie en universitair docent Maatschappelijke veiligheidszorg aan de Universiteit Twente.

Met het overlijden van Jan Wiarda op woensdagavond 6 februari j.l. verliest de Nederlandse politie een onalledaagse korpschef die van de relatief velen die in de dienst met hem te maken kregen, weinigen onberoerd heeft gelaten. Als geen ander zette hij collega's aan zelf te ontdekken wat goed politiewerk is. Aan de vrijwel complete gedaanteverwisseling die de politie in de laatste vier decennia heeft ondergaan, heeft hij belangrijk, vaak doorslaggevend bijgedragen. Zijn dood roept de vraag op wat zijn aandeel in die omslag is geweest, wat zijn drijfveren waren en waarom juist hij die bijdrage kon leveren.'

Jan Wiarda eind jaren tachtig als korpschef van de gemeentepolitie Utrecht, met rechts Peter Vogelzang.

Wiarda was een Friese boerenzoon. Hij ontleende aan die afkomst, behalve een levenslange passie voor paardrijden, eigenzinnigheid en de overtuiging dat mensen de ruimte nodig hebben om zelf vorm te kunnen geven aan hun leven. In 2005 zei hij bij zijn afscheid als projectleider Politie van het Nederlandse EU-voorzitterschap in een paar woorden dat het zijn vader was geweest die hem die opvatting had bijgebracht.

Jan Wiarda was in 1959, achttien jaar oud, toegelaten tot het Rijksinstituut voor Opleiding van Hogere Politieambtenaren, gevestigd in een villa aan de Witte Kruislaan in Hilversum. Een bijzonder moment, zo kan achteraf worden geconcludeerd: de wederopbouw leek afgerond, enkele jaren later zou de Koude Oorlog plaats maken voor de detente. Hij behoorde tot de tweede lichterding die zonder militaire officiersdienst kon beginnen en daarom een verlengde opleiding kreeg, met overigens heel wat militaire componenten ter compensatie. De vijftientig jongens waren intern en merkten nog weinig van de beginnende welvaarts-groei en vrijwel niets van de eerste (op)roerigheid in de samenleving, van de nozems en ban-de-bomactivisten. Maar toen zij na drie jaar als inspecteur in de korpsen belandden, ontdekten zij wél dat zij veel beter waren opgeleid dan hun directe superieuren. En wat later óók dat zij heel anders reageerden op de nieuwe jeugdcultuur van de jaren zestig. Die bewustwording was voor velen de kiem van een latere hervormingsdrang.

Utrecht

Wiarda werd bij de gemeentepolitie Utrecht geplaatst waar Harry Offers, een stijve maar stijlvolle Rijkspolitieofficier, de scepter zwaaide. Deze stond bekend als een moderne korpschef, sympathiserend met de progressieve strafrechtelijke opvattingen van 'de Utrechtse school'. Collega-korpschefs konden een voorbeeld aan hem nemen, zo meenden veel gezagsdragers, zeker nadat de Amsterdamse politie

Jan Wiarda als korpschef van de Regiopolitie Haaglanden tijdens de Haagse Paardendagen 2005, met linksvoor koningin Beatrix en rechtsachter hoofd-officier van Justitie Gerard Bouman.

tijdens de Bouwvakkersrellen van 1967 zo opvallend had gefaald. Intern was Offers minder modern. Hij luisterde wel naar zijn personeel maar besloot toch naar eigen goeddunken. Met een ijzeren wil dwong hij zijn door de oorlogservaringen en bezuinigingen versterkte korps tot dienstbaarheid aan de burgerij. Wiarda was al snel zijn oogappel, richtte zich naar hem en liet zich graag naar door Offers frequent georganiseerde bijeenkomsten met Utrechtse burgers sturen. Daar mocht hij dan bij de bezoekers navraag doen wat zij van de politie verwachtten.

Nieuwe vormen en ideeën

Begin jaren zeventig begon het in het Utrechtse korps te broeien onder de nieuwe lichten inspecteurs. Een enquête had forse onvrede onder de korpsleden blootgelegd. De personeelsbijeenkomst die daarop werd belegd, werd

afgesloten met de oprichting van een stuurgroep waarin Wiarda, inmiddels hoofdinspecteur bij de surveillancedienst, met enkele collega's, onder wie Peter Vogelzang, en drie jonge, vooruitstrevende organisatieadviseurs over oplossingen mocht nadenken. In de onderlinge discussies maakten zij zich een radicaal andere kijk op de eigen organisatie eigen door het perspectief van de burger in te nemen. Vervolgens gingen zij – geheel in de tijdgeest – 'actie-onderzoek' uitvoeren. Zij zochten uit hoe de diensten die het personeel frustreerden en die daarom plichtmatig werden uitgevoerd, overkwamen op de betrokken burgers. Aan de dienders vroegen zij daarop hoe het beter kon en welke ingrepen in de organisatie onontbeerlijk waren. Zelf maakten zij zich zo al onderzoekend een nieuwe, coachende vorm van leidinggeven eigen. De kunst was de agenten en brigadiers zelf verantwoordelijkheid te laten nemen en vervolgens verantwoording van hen te vergen: beide waren hun tot dan toe vreemd.

Ondertussen was Wiarda met drie collega's rechten gaan studeren, eerst een jaar in Groningen, daarna in Utrecht. Aan de laatste universiteit kregen zij les van uitgesproken politiek linkse juristen als Pieter Herman Bakker Schut en Ties Prakken. Die maakten het hun niet gemakkelijk. Maar Wiarda liet zich niet kennen en blokte en zwogde. Hij maakte zich zo een aantal in juridische termen gevatte stelregels eigen waaraan hij in zijn verdere loopbaan concreet politieoptreden zou toetsen. Goede politie zoekt voortdurend de balans tussen heersen en dienen, tussen machtsuitoefening en bescherming. Politieoptreden ontleent zijn legitimiteit aan een balans tussen doel en middel, participatie in de besluitvorming en verantwoording. Die legitimiteit is uiteindelijk altijd belangrijker dan het berei-

» *Hij maakte zich een aantal stelregels eigen waaraan hij in zijn verdere loopbaan concreet politieoptreden zou toetsen*

» Het beeld van bemoeienis met de politiek is in Wiarda's geval geheel onterecht

ken van een doel. Dat waren de ideeën waarop hij in politiedienst voortaan stuurde.

Politie in Verandering

Eind 1974 trad in Utrecht een nieuwe, daadkrachtige hoofdcommissaris aan, C.S. van Doesburg, die weinig op had met de nieuwlichters maar begreep dat hij niet om hen heen kon, zeker nu het land werd geregeerd door het zeer hervormingsgezinde kabinet-Den Uyl. Toen hij begin 1975 dan ook een lid mocht leveren voor een op verzoek van het departement gevormde commissie die de noodzakelijke sterkte van de politie vast moest stellen, schoof hij Wiarda naar voren. Het verhaal van deze commissie, de Projectgroep Organisatiestructuren, waarvan onder meer Eric Nordholt en Ries Straver deel uitmaakten en die na twee jaar studie het rapport *Politie in Verandering* uitbracht, is bekend. Over de richting waarin de politie zich moest bewegen, waren zij het eens: decentralisatie, deconcentratie, despecialisatie. Maar over de uitwerking liepen de meningen uiteen, naar gelang temperament en opleiding. Terwijl Wiarda in de Utrechtse discussies tot de meer principiële vleugel behoorde, werd hij in de landelijke projectgroep links ingehaald, was hij daar de minst dogmatische.

Het rapport werd door de politieleiding welwillend ontvangen, daar zorgde hun beschermheer, de Groningse hoofdcommissaris Karel Heijink wel voor, maar in de politiek stuitte het op een frontale afwijzing. Duidelijk werd dat de hele politieke vernieuwingsdiscussie wel aansloot op de tijdgeest, maar tot dan toe tot de eigen kring beperkt was gebleven. Het is aan het ijveren van Nordholt en organisatieadviseur Hans Andersson te danken dat jaren later, toen de projectgroep al was ontbonden, in de politiek toch draagvlak ontstond voor de nieuwe visie.

NMB

De terugkeer in het Utrechtse korps beviel Wiarda maar matig. Hij werd geplaatst bij de recherche die niet sterk was vertegenwoordigd in de korpsleiding en kreeg het enkele malen aan de stok met Van Doesburg. In 1979 verliet hij de politie om hoofd van de veiligheidsdienst van de Neder-

landse Middenstandsbank (NMB) te worden. Het is gissen naar de motieven voor zijn overstap. Misschien voelde hij zich als recherchechef niet gelukkig, misschien merkte hij dat zijn geestverwanten in het korps met meer succes hun gezamenlijke idealen verwezenlijkten. In elk geval ging hij bij de deftige NMB op de ingeslagen weg voort en bracht daar het bij de politie geleerde in de praktijk. Zo stelde hij zijn medewerkers voor om elkaar te tutoyeren: een kleine revolutie. Zijn succes was compleet toen daarop de tot dan toe ongenaakbare directiesecretaresse hem kwam vragen of zij elkaar toch niet konden blijven voutsvoeren. Vanzelfsprekend stond hij haar dat grootmoedig toe. Toch werd hem, als hij al een loopbaan in het bedrijfsleven had geambieerd, na enige tijd duidelijk dat de bankwereld niet zijn wereld was. Toen hij dan ook in de loop van 1982 werd gepolst of hij in was voor de opvolging van Van Doesburg, hoefde hij niet lang na te denken.

Korpschef

In het korps werd niet door iedereen reikhalzend naar zijn terugkeer uitgekeken. Dienders die onder hem hadden gewerkt, verheugden zich, maar een deel van de leiding zag in hem de gedreven voorvechter van wijkteams, de theoreticus en keerde zich zelfs openlijk tegen zijn kandidatuur. Maar de vertrouwenscommissie en vooral burgemeester Lien Vos van Gortel wilden een vernieuwer en die kregen ze ook. Na zijn aantreden maakte Wiarda duidelijk dat het hem menens was door op alle vitale posities jonge, geestverwante collega's te plaatsen. Zijn ingrepen in de organisatie waren echter minder fors, geen omwenteling zoals Straver en Nordholt enkele jaren later in hun korpsen teweeg zouden brengen. Na een klein jaar was er een in overleg opgesteld beleidsplan, getiteld *Op tijd bij de tijd*, dat de voorafgaande hervormingen evalueerde en nieuwe lijnen uitzette, met aandacht voor zaken als werkdruk en behandeling van slachtoffers. Wiarda toonde daadkracht, maar duidelijk was ook dat hij na de jaren bij de NMB meer ontspannen in het leven stond. Dat verschaftte hem, hoewel hij jong was en een jeugdige uitstraling had, een soevereine houding die zijn medewerkers vertrouwen gaf. Hun identificatie met de nieuwe baas werd nog versterkt doordat Wiarda zich vanuit zijn betrokkenheid bij burgers op allerlei incidenten stortte en dan niet terugschrok als politieman gepeperde uitspraken te doen. Fameus is zijn begrip voor door overvallen geplaagde winkeliers die een honkbalknuppel onder de toonbank bewaarden. De daadwerkelijke omvorming en het management van het korps zijn vooral de verdienste van zijn tweede man en latere opvolger Vogelzang.

Hun openbare optreden heeft Wiarda en zijn generatie het imago van bemoeienis met de politiek bezorgd, van het betreden van een domein waar politiek zich buiten te houden heeft. In zijn geval is dat beeld geheel onterecht. Wiarda's belangstelling voor de politiek was minimaal. Stemmen liet hij aan zijn echtgenote over, het contact met de gemeenteraad aan Vogelzang. Over politici sprak hij soms met enig

» Jan Wiarda was een bijzondere politiemans in een bijzonder tijdsgewricht

dedain. Hij was bijzonder gesteld op burgemeester Vos van Gortel, een zeer sterke bestuurder. Belangrijke vernieuwingen in het Utrechtse korps bereikte hij niet door zich daarvoor in de driehoek hard te maken, maar dankzij het opgebouwde krediet en het verworven vertrouwen. In de omgang met het bevoegd gezag was hij veeleer schuchter. Geconfronteerd met machtspolitiek haakte hij snel af.

IRT

Dat bleek tijdens de kwestie die zijn loopbaan lang heeft overschaduwd: de IRT-affaire. Vanaf het einde van de jaren tachtig bouwde Wiarda samen met Nordholt en Straver op initiatief van Justitie een gezamenlijk researchteam op, dat een softdrugskartel strafrechtelijk moest gaan bestrijden. De samenwerking verliep uiterst moeizaam en in een sfeer van wantrouwen. Eind 1993, ruim een half jaar nadat Utrecht de leiding aan Amsterdam had overgedragen, besloot de hoofdstedelijke driehoek pardoos om het team te ontbinden. Aanleiding was het feit dat Haarlemse rechercheurs verstrikt waren geraakt in de misdaad die zij moesten bestrijden. Wiarda, onkundig van de Amsterdamse afwegingen, was woest, zag het besluit als uitkomst van een jarenlange Amsterdamse onwil tot samenwerking en verheelde zijn woede niet. Het conflict liep snel hoog op doordat de strijdende partijen de weg naar de media vlot hadden gevonden. Twee enquêtecommissies waren nodig om de situatie te redresseren. Achteraf kan worden geconcludeerd dat het de gezagsdragers, waaronder Wiarda, door alle strubbelingen in het management was ontgaan hoe sommigen in de uitvoering door een pioniersgeest verblind waren geraakt en waren ontspoord.

Den Haag, Europa en de Nationale politie

De hele affaire sloeg ook bij Wiarda diepe wonden. Toen de politiek besloot dat de betrokken korpschefs moesten worden overgeplaatst, vertrok hij naar het korps Haaglanden. Hij moest wennen aan het feit dat de omvorming naar het wijkgericht werken daar minder ver was doorgedrongen. Bovendien werden hij en zijn collega's nu geconfronteerd met korpsbeheerders die zich hadden voorgenomen die eigenwijze politiechefs kort te houden. Zes jaar later trad hij terug als korpschef om het politieprogramma van het Nederlandse EU-voorzitterschap voor te bereiden. Eindresultaat

was het The Hague Program dat tot aan 2010 het Europese beleid voor politie en justitie heeft bepaald.

Wiarda, al geruime tijd voorstander van een nationale politie, was ongelukkig met de vorm die deze eind 2010 kreeg. Het accent lag te sterk op bescherming van de staatsmacht, de aandacht voor legitimiteit ontbrak. Hoewel hij nog maar net was hersteld van een zware operatie begon hij zich in te spannen om door het teweegbrengen van een maatschappelijk debat over de politie de politieke oriëntatie op de samenleving te herstellen. Samen met zijn vriend Jan Vrolijk lichtte hij in *Justitiële Verkenningen* de plannen kritisch door. Om de gordiaanse knoop van de verantwoordelijkheidstoedeling in de nationale leiding door te hakken en de politie te behoeden voor politisering, stelde hij voor een Raad voor de Politie op te richten. Ondertussen was de kanker waaraan hij was geopereerd, weer teruggekeerd. Hij zag zijn dood onverschrokken onder ogen en toonde tot op het laatst zijn engagement en zijn betrokkenheid bij zijn geestverwanten in en om de politie.

Jan Wiarda was een bijzondere politiemans in een bijzonder tijdsgewricht. Meer dan vormgever was hij inspirator en katalysator van de ingrijpende verandering en verbetering van de politie in de laatste vier decennia. Hij onderkende al vroeg dat de politie waarin hij werkzaam was, was gevluht in routine en bureaucratie en zo haar maatschappelijke opgave ontliiep. Die tendens te doorbreken was zijn tweede natuur: dat had hij van huis uit meegekregen, dat was hem ook door Offers bijgebracht, zo gaf hij leiding in de jaren zeventig en zo bestuurde hij later ook zijn korpsen. Het ging hem om burgers en hun problemen. Politie kon daar iets aan doen en mocht dat niet nalaten. Dat engagement met burgers maakte ook dat al zijn vaardigheden om leiding te geven door zijn medewerkers niet als een managementkunstje werden gezien, dat hij hen werkelijk in beweging kon krijgen. Meer dan van het eigenlijke besturen genoot Wiarda van de reuring die hij zo teweegbracht. Voor een politie die zich graag in de eigen wereld opsluit, zijn dergelijke chefs onontbeerlijk. <<

Verder lezen:

Wiarda, J., *Het beginsel van beweging. Verbetering of omkeer van zaken en verwarring van beweging*. Utrecht 1983.

Wiarda, J. & J. Vrolijk, 'Het democratisch gat in het politiebestedel en de legitimiteit van de politie' in: *Justitiële Verkenningen* jrg. 38, nr. 5 – Politie anno 2012. Den Haag, WODC/Boom Lemma 2012. En: <http://wodc.nl/onderzoeksdatabase/jv201205-politie-anno-2012.aspx?cp=44&cs=6797>

Meershoek, G., *De gemeentepolitie in een veranderende samenleving*. Amsterdam: Boom 2007.

Noot

Dit portret is geschreven op basis van diverse gesprekken die ik de afgelopen jaren met Jan Wiarda heb gevoerd alsmede op interviews met Peter Vogelzang en Wil van Oostenbruggen. Voor de tekst ben ik alleen verantwoordelijk.